

ЛЕСЬКО Н. В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного
та інформаційного права
(Навчально-науковий інститут права
та психології Національного університету
«Львівська політехніка»)

УДК 340.6:343.226

ДИТЯЧА ПРАЦЯ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

У статті досліджено найгірші форми використання дитячої праці. Розглянуто форми неприпустимої, з точки зору міжнародного законодавства, дитячої праці. Проаналізовано проблеми, що зумовлюють загострення ситуації у сфері дитячої праці.

Ключові слова: *найгірші форми використання дитячої праці, насильство, діти, неповнолітні особи, жорстоке поводження з дітьми, агресія.*

В статье исследованы наихудшие формы детского труда. Рассмотрены формы недопустимого, с точки зрения международного законодательства, детского труда. Проанализированы проблемы, обуславливающие обострение ситуации в сфере детского труда.

Ключевые слова: *наихудшие формы детского труда, насилие, дети, несовершеннолетние лица, жестокое обращение с детьми, агрессия.*

The article investigates the worst forms of child labor use. Considered forms of inadmissible, in terms of international law, child labor. The problems that determine the aggravation of the situation in the field of child labor are analyzed.

Key words: *worst forms of child labor use, violence, children, minors, ill-treatment of children, aggression.*

Вступ. Специфікою проблеми дитячої праці в Україні є характерне для українців толерантне ставлення до праці дітей, оскільки праця завжди вважалась способом виховання та освіти дитини. Перетворення праці дітей у «зловживання владою з боку дорослого» залишається для суспільства поки невизначеним поняттям, що ускладнює вирішення проблеми. Саме тому чітка і зважена державна політика запобігання та ліквідації праці дітей є фундаментальною базою і відправною точкою у боротьбі з експлуатацією дітей в Україні.

Дослідженню найгірших форм використання дитячої праці приділяли такі вітчизняні та зарубіжні учені: Д. К. Бекашев, С. А. Красильников, К. Б. Левченко, Н. Л. Лютов, А. С. Мацко, П. Е. Морозов, О. П. Петрашук, О. Стасів, Т. В. Стринковська, Є. С. Тоадер, Є. Тюрюканова, Ю. С. Шемшученко та ін. Але попри велику кількість наукових праць, які досліджують найгірші форми використання дитячої праці, проблеми залишаються невирішеними.

Постановка завдання. Метою цієї статті є дослідження проблем дитячої праці та подолання її найгірших форм.

Результати дослідження. Наявність досконалого трудового законодавства, особливе місце у системі якого приділяється інституту захисту соціально-трудова прав найбільш незахищених категорій працівників, таких як діти, є обов'язковою умовою правової системи будь-якої правової держави [1, с. 260-264].

У законодавстві більшості держав світу забороняється або істотно обмежується трудова діяльність дітей, що у повній мірі узгоджується з вимогами багатьох нормативно-правових актів, прийнятих на міжнародному рівні. Однак, дитяча праця залишається розповсюдженим явищем, і здебільшого, у країнах, що розвиваються. Тож на Міжнародній конференції праці у Женеві 2003 р. було зроблено справедливий висновок про тісний зв'язок дитячої праці з проблемами бідності та економічного занепаду тієї або іншої країни [2, с. 28-29].

Розпочати, на наш погляд, потрібно з уточнення терміну «дитяча праця» та проведення межі між неприпустимими та неприпустимими формами дитячої праці.

Термін «дитяча праця» є надзвичайно широким за своїм змістом, оскільки містить у собі значну кількість складових елементів або, іншими словами, форм (видів) дитячої праці. Щодо позитивних

форм дитячої праці, то до них можна віднести ті види робіт, що негативним чином не впливають на здоров'я та психофізичний розвиток дітей, не перешкоджають отриманню дітьми освіти. Це допомога дітей батькам у сімейних справах, заробляння кишенькових грошей у вільний від шкільного навчання час. Все це позитивно впливає на розвиток дітей, допомагає їм отримувати навички та досвід, потрібні для майбутнього дорослого життя, для того, щоб стати повноцінним та самодостатнім членом суспільства.

Науковці В. С. Венедіктов та О. І. Зогуля у межах аналізованого терміну називають наступні суспільно корисні та дозволені чинним законодавством види дитячої праці: вільну природну працю неповнолітньої людини, що пов'язана із задоволенням її насущної необхідності, потреба до якої виникає внаслідок особистого бажання; трудове супроводження навчально-виховного процесу у відкритих навчальних закладах або закритих виховно-трудовах установах [3, с. 89-98].

Однак, поряд із перерахованими вище видами дитячої праці, існують і інші, ті, що забороняються як міжнародними, так і національними нормативними актами. Слід зауважити, що світова спільнота спрямувала свої зусилля насамперед на визначення мінімального віку дитини, досягнення якого дає їй можливість на законних підставах стати суб'єктом трудових правовідносин. Перший документ вікових обмежень у трудових відносинах було прийнято у 1973 р. МОП «Про мінімальний вік для прийому на роботу», яким встановлено, що діти віком до 14 років не можуть бути прийняті на роботу у промисловості. Протягом наступних років було прийнято ще декілька подібних конвенцій, кожна з яких встановлювала мінімальний вік для прийому на роботу у різних секторах економіки – у сільському господарстві, на морі, на підземних роботах тощо. З викладеного можна зробити висновок, що першою формою (видом) неприпустимої дитячої праці є будь-яка праця дітей, які не досягли необхідного для працевлаштування віку.

Поряд з цим існують і інші форми неприпустимої, з точки зору міжнародного законодавства, дитячої праці, перелік яких у систематизованому вигляді було закріплено у двох документах – Конвенції МОП від 17.06.1999 р. № 182 «Про заборону та невідкладні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці» та Рекомендаціях МОП від 17.06.1999 р. № 190 «Про заборону і негайні заходи щодо викоринення найгірших форм дитячої праці». Названі нормативні акти до найгірших (неприпустимих) форм дитячої праці відносять:

- всі форми рабства або практика, схожа на рабство, наприклад, продаж дітей і торгівля ними, боргова кабала і кріпосна залежність, а також примусова або обов'язкова праця, у тому числі примусове або обов'язкове вербування дітей для використання їх у збройних конфліктах;
- використання, вербування або надання дитини для заняття проституцією, для виготовлення порнографічної продукції або у порнографічних виставах;
- використання, вербування або надання дитини для заняття протиправною діяльністю, зокрема виготовленням та продажем наркотиків;
- робота, яка за своїм характером або умовами, в яких вона виконується, може нанести шкоду здоров'ю, безпеці або моральності дітей [4].

Отже, трудова експлуатація дітей у вузькому аспекті – випадки порушення прав дітей у сфері професійної зайнятості, які можуть проявлятися у: недотриманні встановленого режиму та умов праці дітей на виробництві, в якому їх праця дозволена; використанні праці дітей на виробництві, в якому їх праця заборонена [5, с. 27].

Значимо, що МОП дає достатньо чіткі критерії поняття «дитячої праці» (child labour) – праця, яка розумово, фізично, соціально або морально є небезпечною та шкідливою для дітей, і перешкоджає їм навчанню у школі, позбавляючи можливості відвідувати школу, або змушуючи покинути школу дочасно чи поєднувати відвідування школи з надто тривалою та важкою працею [6]. На рівні національного законодавства суть даного визначення знайшла своє відображення у визначенні «найгірші форми дитячої праці» у Законі України «Про охорону дитинства». Зокрема стаття 21 Закону України «Про охорону дитинства» до найгірших форм дитячої праці відносить:

- усі форми рабства або практика, подібна до рабства, зокрема, продаж дітей та торгівля ними, боргова залежність, а також примусова чи обов'язкова праця, включаючи примусове чи обов'язкове вербування дітей для використання їх у збройних конфліктах;
- використання, вербування або пропонування дитини для зайняття проституцією, виробництва порнографічної продукції чи порнографічних вистав;
- використання, вербування або пропонування дитини для незаконної діяльності;
- робота, яка за своїм характером чи умовами, в яких вона виконується, може завдати шкоди фізичному або психічному здоров'ю дитини [7].

Отже, національне законодавство з питань трудових прав дітей досить детально і жорстко регулює відносини щодо застосування праці неповнолітніх. Так, ст. 188 Кодексу законів про працю України заборонено прийняття на роботу осіб, молодших 16 років. Однак за згодою одного з батьків чи

особи, яка його замінює, може бути прийнято, як виняток, на роботу особу, якій виповнилося 15 років. Для підготовки молоді до продуктивної праці допускається прийняття на роботу учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів для виконання легкої роботи, що не завдає шкоди здоров'ю і не порушує процесу навчання, у вільний від навчання час по досягненні ними 14-річного віку за згодою одного з батьків або особи, що його замінює.

Відповідно до ст. 4 Закону України «Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей» центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей, органу виконавчої влади Автономної Республіки Крим у сфері сім'ї та дітей, служби у справах дітей перевіряють у разі необхідності – умови роботи працівників молодше 18 років на підприємствах, в установах та організаціях незалежно від форми власності; дають згоду на звільнення працівників молодше 18 років за ініціативою власника підприємства, установи та організації незалежно від форми власності або уповноваженого ним органу [8]. У 2003 році Кабінетом Міністрів України була прийнята Концепція запобігання використанню найгірших форм праці дітей.

Попри наявність таких законодавчих норм, в Україні відсутня комплексна статистична звітність щодо праці дітей. Єдине широкомасштабне статистичне дослідження цього питання було проведене Державним комітетом статистики України у 1999–2000 рр. у співпраці з Міжнародною організацією праці. Виявлено 456 тис. зайнятих дітей, з яких 350 тис. займалися економічною діяльністю, а 106 тис. працювали у домашньому господарстві понад 24 години на тиждень. Середній вік початку трудової діяльності дитини становив 12 років, а кожна п'ята працююча дитина була віком від 7 до 12 років.

На жаль, відгоді подібні дослідження дитячої праці в Україні не проводилися. Проте, за даними моніторингу Уповноваженого з прав людини, ситуація із поширенням праці дітей, особливо в умовах загострення проблеми бідності, докорінно не змінилася. Експерти схиляються до думки, що в Україні до 1 мільйона дітей змушені працювати. При цьому близько 40% дітей працюють у неналежних умовах, щороку у сільському господарстві одна дитина гине, а 15–16 травмуються і стають інвалідами [9].

У контексті нашого дослідження зазначимо, що у щорічних планах заходів Програми за напрямом «Боротьба з використанням дитячої праці» передбачався досить звужений підхід – здійснення заходів, спрямованих на боротьбу з використанням найгірших форм дитячої праці, майже виключно шляхом проведення перевірок стану дотримання вимог законодавства про працю щодо неповнолітніх осіб.

Дані перевірок Державної служби України з питань праці (Держпраці), що здійснює державний нагляд (контроль) за дотриманням юридичними особами, їх структурними та відокремленими підрозділами, фізичними особами, які використовують найману працю, законодавства про працю, зокрема, з питань використання праці неповнолітніх показують незначну кількість підприємств, на яких виявлено порушення законодавства про працю неповнолітніх.

Попри те, що за офіційною статистикою масштаби залучення дітей до праці в Україні є незначними, необхідно привернути увагу до існування суттєвих ризиків її використання: недосконале законодавство у частині регулювання робочого часу та визначення переліку важких робіт/професій, відсутність визначення «дитяча праця»; масовий характер неформальної зайнятості та порушень трудового законодавства; недоліки діяльності соціальних служб щодо виявлення працюючих дітей з сімей у складних життєвих обставинах та їх супровід; відсутність регулярного моніторингу використання дитячої праці [10].

Ряд науковців виділяють наступні проблеми, що зумовлюють загострення ситуації у сфері дитячої праці, а саме:

- недостатньо чітко регламентовані види діяльності, де дозволяється використовувати працю дітей;
- відсутність державної статистики про порушення законодавства з питань застосування дитячої праці;
- не встановлено порядок, за яким оформляється згода батьків, опікунів на працевлаштування дитини;
- відсутній ефективний нормативно-правовий механізм застосування покарання до роботодавців, які порушують законодавство з дитячої праці;
- криміналізованість «тіньового працевлаштування», залучення дітей до жебракування, проституції, секс-бізнесу;
- відсутність чіткої координації дій щодо контролю за дотримання законодавства про працю неповнолітніх між службами у справах повнолітніх, державною інспекцією праці, профспілками; роботодавцем, органами внутрішніх справ.

Науковець В. І. Костриця, провівши опитування серед дітей, з'ясував, що майже половина опитаних працює через бажання мати власні кошти, кожний четвертий – через фінансову скруту, кожний восьмий хоче набути професійні та практичні навички [11].

В Україні існують регіональні особливості використання праці дітей. Так, у Херсонській області дитяча праця використовується здебільшого у сільському господарстві (прополка, нагляд за тваринами, збирання овочів, випас домашніх тварин, робота з добривами, хімікатами, підсобними працівниками під час ремонту сільськогосподарської техніки), у домашньому господарстві (нагляд за тваринами, присадибними ділянками, нагляд за дітьми, за хворими), у рибному господарстві, торгівлі, сфері послуг, незаконній діяльності, використанні у сексуальному бізнесі. У Донецькій області праця дітей використовується під час збирання металобрухту, у вугільній промисловості (копанки – сімейні або за наймом, сортування вугілля, підсобні працівники), під час збирання вторинної сировини, у торгівлі (установка та обладнання наметів, розвантажувальні роботи, «живі манекени» з рекламою, сортування товарів, прибирання приміщень, продаж роздрібних товарів, газет у транспорті), у сфері послуг, праці на вулиці, у домашньому господарстві (тваринництво, нагляд за дітьми та хворими), для залучення у незаконну діяльність (крадіжки, торгівля наркотиками), у сексуальному бізнесі [12].

З метою докорінного поліпшення ситуації щодо використання праці дітей слід удосконалити низку нормативно-правових актів, зокрема:

– визначити перелік видів легкої роботи, на яку можуть прийматися діти від 13 до 15 років, реалізуючи у такий спосіб вимоги п. 3 ст.7 Конвенції МОП № 138 про мінімальний вік для прийому на роботу;

– переглянути Перелік важких робіт та робіт зі шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці неповнолітніх, затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України № 46 від 31 березня 1994 р., та доповнити його видами робіт, які можуть завдавати шкоди моральності дітей (наприклад, участь у постановці спектаклів чи зніманні кінофільмів зі сценами насильства тощо), як це вимагає п. 1 ст. 4 Конвенції МОП № 182 про найгірші форми дитячої праці;

– внести зміни та доповнення до законів України «Про фермерське господарство» від 19.06.2003 р. № 973-IV та «Про особисте селянське господарство» від 15.05.2003 р. № 742-IV щодо встановлення мінімального віку 16 років для членів особистого і фермерського господарств та поширення на неповнолітніх членів цих господарств вимог трудового законодавства, що регулює працю неповнолітніх [9].

Висновки. Підсумовуючи все вище сказане, зазначимо, що зміна ставлення суспільства до проблеми дитячої праці та її негативних наслідків, широка обізнаність дітей з правами та способами їхнього захисту, значне скорочення бідності та безробіття, запровадження системи моніторингу дитячої праці та жорсткий державний контроль за дотримання роботодавцями вимог законодавства про працю дітей безумовно сприятимуть зменшенню масштабів дитячої праці та забезпечать право кожної української дитини на повноцінне дитинство.

Список використаних джерел:

1. Шульженко І. В. Правові та соціальні передумови правового регулювання праці жінок / І. В. Шульженко // Вісник Національного університету внутрішніх справ. – 2003. – № 23. – С. 260-264.
2. Равенство в сфері труда – веление времени. Глобальный доклад. Междунар. конф. труда 91-я сессия 2003 год. – Женева : Меж. бюро труда, 2003. – 151 с.
3. Венедиктов В. С. До трудового статусу неповнолітніх в Україні: стан та юридичні гарантії / В. С. Венедиктов, О. І. Зозуля // Право і безпека. – 2002. – № 4. – С. 89-98.
4. Конвенція МОП № 182 Про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм праці // Конвенції та рекомендації. – Женева, 2001. П т. – С. 1542-1545.
5. Паньчук О. В. Кримінологічна характеристика експлуатації дітей : дис. ... канд. юрид. наук / О. В. Паньчук. – Харків. – 2008. – 207 с.
6. What is child labour. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ilo.org/ipecc/facts/lang--en/index.htm>.
7. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
8. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей : Закону України від 24.01.1995 р. № 20/95-ВР. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua>.
9. Стан дотримання та захисту прав дитини в Україні спеціальна доповідь уповноваженого верховної ради України з прав людини. До 20-річчя ратифікації Україною Конвенції ООН про права дитини. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www1.ombudsman.gov.ua>.
10. Державна доповідь про становище дітей в Україні «Реалізація конвенції ООН про права дитини в Україні: досягнення, проблеми, перспективи» (за період 2009-2016 рр.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.msp.gov.ua/timeline/Konvenciya-OON-z-prav-ditini.html>.
11. Костриця В. Дитяча праця є наслідком усіх економічних та соціальних негараздів / В. Костриця // Робітнич газ. – 2000. – 13 січ.

